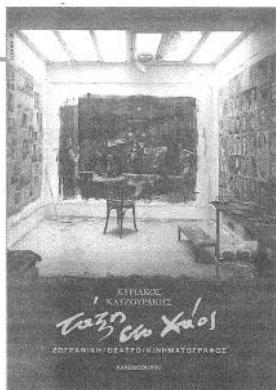

Ένα «αντεστραμμένο» κουτί της Πανδώρας

Για το βιβλίο του Κυριάκου Κατζουράκη "Τάξη στο χάος" (Καλειδοσκόπιο, 2013)

“

Η αμφισβήτηση είναι καθήκον του καλλιτέχνη και του διανοούμενου, όσο κι αν τον κατατάσσει στα «κακά παιδιά» και δυσκολεύει την ήδη δεινή θέση του. Γιατί βρίσκεται σε πολύ δεινή θέση...

Της Νάντιας Βαλαβάνη

Όποιος πιστεύει ότι η αρχιτεκτονική μελέτη ανάπλωσης μιας πλατείας είναι κάτι «σουδέτερο», ας σκεφτεί το καλοκαίρι του 2013 στην Τουρκία, με αφορμή τη σύγκρουση που έκινησε απ' το Πάρκο Γκεζί. Κι ας εφαρμόσει, απέναντι στο κυρίαρχο πρότυπο μιας Τουρκίας που ολοκλήρωσε το «πρόγραμμα του ΑΝΤ» και καλπάζει προς το μέλλον καβάλα στο άτι φωλάν ποσοστών ανάπτυξης με το λάβαρο των ιδιωτικούμενων ν' ανεμίζει, σαν ιππότης του Τζορτζίνο σε πίνακες του Κυριάκου Κατζουράκη, το μεθοδολογικό «διπλό ταμπλ» για τη ζωή και την τέχνη στο βιβλίο του «Τάξη στο χάος».

Oψη πρώτη: «Οταν ψάχνεις την ιστορία ενός τόπου και των ανθρώπων που τον κατοικούν, πρέπει να μάθεις ν' ακούς τη σωπή... Γιατί η σωπή εν τέλει δεν είναι άδεια: Κατοικείται... (Κι) η πίστη των δημιουργών είναι επομένως υπέρβαση των πράξεων κι άλμα στο μέλλον». Και ενίστε, θα πρόσθετα εγώ, η κατοικημένη σωπή εκρήγνυται. «Η μας μιλάει μέσα από μια εκρηκτική απουσιμότητα του άφωνου λόγου. Γ' αυτό η ιστορία κι ο πολιτισμός, όπως κι η ιστορία της τέχνης και των πολιτισμών κι η ίδια η καλλιτεχνική διαδικασία, δεν εξελίσσονται γραμμικά, αλλά με ασυνέχεις, οπισθοχώρισις, άλματα και ρήξεις.

Ενώ όποιος θεωρεί ότι μπορεί να υπάρξει έργο τέχνης «καθαρό» από κοινωνικές, πολιτικές κι ιδεολογικές σκοπιμότητες και «αποστειρωμένο» στη σχέση του με την ιστορία, δηλαδή υπαγορευόμενο κυρίως από αισθητικές χωροχρονικές ανάγκες της συγκρίσιας, ας αναποδογύρισει το ταμπλό σε αναζήπηση της πίσω όψης: «Η καταγωγή των πραγμάτων είναι φυσικός πλούτος και η ομορφιά του έργου τέχνης είναι να μην κρύβει την καταγωγή του. Ο καλλιτέχνης δεν μπορεί να δημιουργεί απ' το τίποτα. Τα εργαλεία, η σκέψη, η έμπνευση του εξαρτώνται απ' τον κοινωνικό περίγυρο. Παρ' όλα αυτά, η τέχνη έζησε ανέκαθεν το διχασμό: Η τέχνη για την τέχνη ή η τέχνη μέσος και σε σχέση με την κοινωνία. Ο καλλιτέχνης, οποιοσδήποτε καλλιτέχνης, έχει να διαλέξει ανάμεσα στην ησυχία του –προκειμένου να δημιουργήσει το «αγνό» έργο του – και στην αποδοχή της πραγματι-

κότητας. «Αγνό» έργο τέχνης δεν υπάρχει. Ισως η ελπίδα βρίσκεται στην ορμή μας ν' αλλάξουμε τον κόσμο».

Τέχνη και κοινωνική ανατροπή

Ο Κυριάκος στο βιβλίο του διατείχεται από το φόβο της τακτοποίησης του καλλιτεχνικού έργου, και μάλιστα πριν ακόμα αυτό πραγματοποιηθεί, σε «συρτάρια» «-ισμών», που θα το δεσμεύσουν ανεπανόρθωτα σε όλη τη διαδρομή του: Από την καλλιτεχνική παραγωγή του και, μέσω της ερμηνείας του από επαγγελματίες curators (κατεξοχήν διαιμεσολαβητικό επάγγελμα της εποχής της πλήρους επιπρεμματοποίησης της τέχνης), στην «κατανάλωση» του –αν αυτή υπάρχει από «ουλλέκτες - επενδυτές» και ένα ευρύτερο, κατά βάση αστικό, φιλότεχνο κοινό.

Τώσο ο Κατζουράκης να μη συνειδητοποιεί ότι το ίδιο το βιβλίο του είναι ένα μεγάλο «κουτί» κάθε άλλο παρά μονοσίμαντο: Σφύζει από χιλιάδες ιδέες κι απόψεις για τη ζωή και την τέχνη, τους ανθρώπους και τους καλλιτέχνες, προερχόμενες από αυτό που ονομάζει «η προσωπική μου έρευνα για τη σχέση της τέχνης με την κοινωνική ανατροπή». Και το «κουτί» «κρύβει» εκατοντάδες «συρταράκια»: Το περιεχόμενο τους αποτυπώνουν οι τρομεροί τίτλοι του –κάποιοι απ' αυτούς τόσο αυθύναρκτοι, που θα μπορούσαν να μη συνοδεύουν κείμενον σε αυτό το εξαιρετικό εφεύρημα μιας μορφής λόγου σύντομων, αυτοτελών μεταξύ τους (αλλά με ιδιαίτερη εσωτερική διακεμενική συνοχή): «Σημειώσεων», σύμφωνα με το συγγρέτους. Μινιμαλιστικών κειμένων με δοκιμακή λειτουργία χωρίς να είναι δοκίμια, θα έλεγα εγώ. Εφεύρημα μιας μορφής λόγου ενός τεχνίτη όχι κατ' εξήχυ του λόγου, αλλά ενός εικαστικού καλλιτέχνη: Που όμως πειραματίστηκε, μ' εξαιρετικά αποτελέσματα, επίσης με το θέατρο και τον κινηματογράφο –κι όχι μόνο η κυρίως σκηνογραφικά, αλλά και με τον ίδιο το λόγο, αφηγηματικό, δοκιμακό, ποιητικό.

Βιβλίο «στάσεων»

Το βιβλίο «Τάξη στο χάος» δεν είναι αυτοβιογραφικό, κι ας περιέχει τείτοια θράυσματα. Είναι κυρίως βιβλίο ιδέων, κι οι ιδέες πάντα είναι και δεν είναι αυτοβιογραφικές: Χαρακτηρίζουν βεβαίως τον τρόπο σκέψης –

αλλά κι τον τρόπο ζωής του φορέα τους, για όσους είναι τυχεροί να τα συνδύαζουν αυτά, όπως ο Κατζουράκης. Άλλα στη διασύνεση τους με το πριν και το μετά, με τις ιδέες όσων προϋπήρχαν –και, προπαντός, με το καλλιτεχνικό έργο σών προϋπήρχαν, καθώς ο Κατζουράκης ερμηνεύει το δικό του και πολλάν άλλων, ελλήνων και ξένων, κλασικών, μοντέρνων, μεταμοντέρνων και «συγχρόνων» του, καλλιτεχνικό έργο. Με κριτήρια συνάφειας με την πραγματικότητα της κοινωνίας και της κοινωνικής, πολιτικής κι ιδεολογικής διαπάλης όχι μόνο ως «φόντο» ενός έργου τέχνης, αλλά και στην αντανάκλαση τους στην εσωτερική του αλληλουχία, περισσότερο ή λιγύτερο φανερή.

Το βιβλίο κάνει φανερή τη διαδρομή και τη μετεξέλιξη στο έργο και στη σκέψη του καλλιτέχνη: Από την προτροπή του δασκάλου του στην ΑΣΚΤ Μόραλη, στα Ιουλιανά του '65, «να βάλει την πολιτική του δράση στο έργο του» –μια εποχή που ο νεαρός καλλιτέχνης θεωρούσε ακόμα ζωή και τέχνη χωριστές σφαίρες κοινωνικής συνειδησης– στο δημιουργό του «Τέμπλου» και του «Δρόμου προς τη Δύση». Γ' αυτό είναι ίσως λιγύτερο ένα βιβλίο ιδεών και περισσότερο ένα «βιβλίο στάσεων», που παρακινούν σε σκέψη και σε δράση: Σε παρέμβαση στη συγκρότηση και συνάφεια της καλλιτεχνικής δημιουργίας και ταυτόχρονη στη ζωή –με μια γενναιότητα κατά προτεραιότητα σημέρα αναγκαία και χρήσιμη. Την ίδια που δείχνει η Κάτια –όπως γνώρισα και τους δύο αυτά τα τελευταία χρόνια, που μοιραστήκαμε κοινές εμπειρίες και δράση επίσης στο πλαίσιο της κίνησης καλλιτεχνών «Μαζί ενάντια στη βαρβαρότητα».

Γ' αυτό και είναι εξαιρετικά διαφωτιστική η αποστροφή του Κατζουράκη στο βιβλίο: «Η αμφισβήτηση είναι καθήκον του καλλιτέχνη και του διανοούμενου, όσο κι αν τον κατατάσσει στα «κακά παιδιά» και δυσκολεύει την ήδη δεινή θέση του. Γιατί βρίσκεται σε πολύ δεινή θέση... Οι μεγάλες δυσκολίες είναι: η αδράνεια, η παράδοση στον αντίπαλο, η ολιγωρία, η δυσκαμφία του νου, η ημιμάθεια, η έλλειψη τεχνικής κατάρτισης, η παθητικότητα απέναντι στα προσωπικά αδιέδοδα, η ξενοφοβία, το αισθητικό προδοσίας, ο πανικός της φτώχιας, οι απειλές πολέμου, η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, η αβεβαιότητα για το μέλλον, ο ευτελισμός της καθημερινής ζωής. Και μια ακόμη, που τη θεωρούμενη τη σημαντικότερη: η σχέση της τέχνης με την κοινωνική ανατροπή».

ρώ ίσως τη σημαντικότερη: η σχετικότητα των αξιών, που μας κάνει να μην παλεύουμε για όσα πιστεύουμε.» Πράγματι, αν δεν πιστεύεις ουσιαστικά και βαθιά σε κάτι ή τουλάχιστον στη μεγάλη εικόνα, δεν μπορείς να παλέψεις σταθερά, ουσιαστικά, σε βάθος χρόνου και ακούραστα γι' αυτό.

Η Πανδώρα, οι τέχνες και το δώρο της γνώσης

Ανοίγοντας το βιβλίο, όποια κι αν είναι η πρόσληψη του αναγνώστη του, ιδέες, απόψεις και στάσεις ξεχνούνται ασυγκράτητες. Κι είναι αδύνατο να επιστρέψουν στην, πριν την απελευθέρωση τους, αφάνεια.

Το βιβλίο του Κατζουράκη, συναντώντας κι επιχειρώντας με μεγάλη δύναμην ν' απαντήσει σε δικούς μου επίσης προβληματισμούς, μου δίνει την εντύπωση ενός αντεστραμμένου «κουτίου της Πανδώρας». Αυτό, που με το άνοιγμα του μιθολογικού κουτιού απελευθερώθηκε ανεπανόρθωτα, ήταν το δώρο της γνώσης: Για τον κόσμο και για τους ανθρώπους. Σύμφωνα με τη μιθολογία, αυτό το ανεπιστρέπτο τέλος μας παρακινούσε το ανθρώπινο αθωότητας, καταδίκασε το αν-

“

Το βιβλίο του Κ. Κατζουράκη είναι ένα μεγάλο «κουτί» κάθε άλλο παρά μονοσήμαντο: Σφύζει από χιλιάδες ιδέες κι απόψεις για τη ζωή και την τέχνη, τους ανθρώπους και τους καλλιτέχνες, προερχόμενες από αυτό που αντέπιπτο στο πλαίσιο της κίνησης καλλιτεχνών «Μαζί ενάντια στη βαρβαρότητα». Το Κατζουράκη είναι από χιλιάδες ιδέες κι απόψεις για τη ζωή και την τέχνη, τους ανθρώπους και τους καλλιτέχνες, προερχόμενες από αυτό που αντέπιπτο στο πλαίσιο της κίνησης καλλιτεχνών «Μαζί ενάντια στη βαρβαρότητα». Το βιβλίο του Κ. Κατζουράκη είναι από χιλιάδες ιδέες κι απόψεις για τη ζωή και την τέχνη, τους ανθρώπους και τους καλλιτέχνες, προερχόμενες από αυτό που αντέπιπτο στο πλαίσιο της κίνησης καλλιτεχνών «Μαζί ενάντια στη βαρβαρότητα».

Μοντερνισμός κι ελληνικότητα

Η διερεύνηση της σχέσης μοντερνισμού-ελληνικότητας (ελληνικής παράδοσης) στην ελληνική τέχνη, συνιστά κεντρικό στοιχείο προβληματικής στο βιβλίο: *Διακόπηκε βίαια απ' τη δικτατορία*, όπως μας εξηγεί ο Κατζουράκης, όταν έλανων κυριάρχησε πέρα για πέρα μια ελληνοχρυστιανική κι εθνικιστική εκδοχή της «ελληνικότητας».

ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛÁΔΑ
ΚΥΡΙΑΡΧΗΣΕ ΤΟ ΜΕΤΑΜΟΝΤέΡΩΝ: Η
«ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚή λογική του ύστερου
ΚΑΠΑΤΑΙΣΜΟΥ» (Φρέντρικ Τζέιμσον),
με ειδοποίηση στοχείο ότι ο ίδιος ο
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ έχει ενσωματωθεί στην
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚή παραγωγή, στη
διαφύλιση και στο κυνήγι της
ΚΑΤΑΝΆΛΩΣΗΣ. Προσφέροντας σε
ΑΙΣΘΗΤΙΚΟ επίπεδο μια ψευδή
ΑΙΣΘΗΣΗ ΣΥΜΦΙΛΩΣΗΣ ΚΙ ΑΜΒΛΥΝΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΣΥΝΓΚΡΟΥΣΕΩΝ, ΔΩΛΑΔΗ ΜΙΑ ΚΑΘΑΡΑ
ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΑΚΗ ή «ΑΙΣΘΗΤΙΚή»
ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ.
Η ΚΥΡΙΑΡΧIA ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤέΡΩΝ
ΕΠΙ τΡΕΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΑΠέτρεψε απ'
ΤΗ ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΑΥΤΗΣ ΤΗΣ
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ. Με ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ
ΣΤΗΡΙΞΑ, ΠΟΥ ΛΕΗΠΑΤΕΙΑΝ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ
ΑΝΘΡΑΠΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΛΛÁΔΑ -
ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ, ΠΟΥ ΤΟ
ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑΣ - ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΤΗΤΑΣ -
ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΥ ΤΙΘΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΜΕ
ΤΟΥΣ ΕΚΡΗΚΤΙΚΟΥΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ όρους 1,5
ΕΚΑΤ. ΑΝΕΡΓΩΝ, ΒΑ
ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΖΟΝΤΑΙ ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ
ΣΤΙΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΝΟΣΙΕΣ ΤΟΥ.
Ο ΚΑΤΖΟΥΡάΚΗΣ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ
ΠΕΡΙΚΛΕΙΕΙ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΑ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ
ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝότητΑΣ ΚΑΙ ΠΑΛΗΣ
ΑΥΤΩΝ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΤΩΝ. ΜΕ ΤΟΝ
ΑΠΛΟΥΣΤΕΡΟ ΔΥΝΑΤΟ ΚΑΙ
ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΤΙΚΟ ΤΡόΠΟ «ΣΥΝΘέΤΕΙ»
ΩΜΑΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΈΝΑΣ ΤΙΤΛΟΣ:
«ΟΝΕΙΡΕΥΤΙΚΑ ΤΗ χώρα μου κι
άρχισα να την αγαπάω.»

πτύσσεται ως αποτέλεσμα του «σοκ» που υφίστανται νέοι, κυρίως, καλλιτέχνες: Σε μια εποχή που δυναμώνει έντονα η ανάγκη για ένα εγχέιριμα μετασχηματισμού των νέων κοινωνικού-στορικών εμπειριών σε σύγχρονους αισθητικούς όρους, ο εστειομός αρνείται πεισματικά να σχετιστεί με οποιαδήποτε προσπάθεια γεφύρωσης της απόστασης τέχνης και ζωής.

Σε αντίθεση με τις παλιότερες ουτοπικές εκδόσεις της, η «Ιστορική πρωτοπορία» κατεβάζει βίαια την τέχνη στη γη, στο επίπεδο του καθημερινού. Καταστρέφοντας τις ωραιοποιητικές δομές της και προκειμένου να υπονομεύσει την Φευδαριστική λειτουργία της, διερεύνει για καινούργιες καλλιτεχνικές μορφές ανάμεσα στα «σκουπίδια της νεωτερικότητας», στο περιθώρια ακό, το γκρετόσκο, το παραμορφώμενό, το εγκαταλειμένο. Ετοι μη πρωτοπορία δημιουργεί ένα πρόγραμμα αποαισθητικοποίησης και παράγει μια νέα (αντι)αισθητική του άσκημου, του θρυψατισμένου, του χαοτικού. Προπαντός, δύμως, του καινούργιου.

Σε μια τέτοια προγραμματική βάση αναδύθηκαν η ρωσική πρωτοπορία πριν και κυρίως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και οι νεαροί καλλιτέχνες κομμουνιστικού προσανατολισμού στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης: Αναζητώντας νέες μορφές κοινωνικής και καλλιτεχνικής συλλογικότητας, και προπαντός ενότητάς θεωρίας και πράξης, τέχνης και ζωής, θα προσπεράσουν γρήγορα τα λεγόμενο «κοινωνικό περιθώριο» και θα στραφούν στην εργατική τάξη και στην προπτεύσιμη διαμόρφωσης ενός νέου και ταυτόχρονα νεαρού, απαδευτού και γι' αυτό με λιγότερες προκαταλήψεις και περισσότερο ανοιχτού στο καινούργιο, κοινού, διαφορετικού ταξιδιού και αισθητικά απ' το κλασικό καλλιεργημένο αστικό φιλότεχνο κοινό. Σημαντικά ερήμηνευτικά εργαλεία γι' αυτό που ονομάζουν «μηχανισμός» (της τέχνης) και για το αντιπάλαιμα του, διαμορφώθηκαν από τον Μπρέχτ και τον κύκλο των φίλων του κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '20.

Ανατρεπτική λειτουργία της τέχνης

Βασική θέση στην κριτική προσέγγιση της πρωτοπορίας στο θεσμό της τέχνης, ανεξάρτητα απ' τις διαφορές ανάμεσα στα κινήματα, αποτελεί η αυτοκριτική αναγνώριση ότι με τη σταδιακή απόσταση της τέχνης από τη ζωή -μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας, που ο Μαξ Βέμπερ αποκαλεί «ορθολογικο-ποίηση» στη σύγχρονη κοινωνία - ενδυναμίστει η «καταφατική λειτουργία της τέχνης, δηλαδή η ανάδυνη ενσωμάτωση της όποιας διαμαρτυρίας στη σταθεροποίηση του *status quo*. Η αυτονομία απ' την κοινωνική πραγματικότητα έχει, αντόσσος, συνέπειες: Όταν η τέχνη γίνεται δεκτή ως καθαρά «φαντασιακή» διαδικασία, το οποίο πρότεινε κοινωνικό ή πολιτικό περιεχόμενο του έργου τέγυνε αυτεποιεύεται.

Αρά η πρωτοπορία προωθεί μια μορφή τέχνης, της οποίας κεντρικός στόχος γίνεται η «επανενσωμάτωση της τέχνης στη ζωή» (Rückfuehrung der Kunst in Lepenpraxis) και συγχρόνως η παραγωγή ενός πρακτικότερου είδους τέχνης με αδιαμόκτητη κοινωνική σημασία: Επιχειρούσαν να δημιουργήσουν

μια νέα τέχνη, μέσω της οποίας θα γινόταν δυνατή η σύλληψη και η πρωθητηση μιας ριζικά νέας βάσης κοινωνικής πρακτικής.

Φυσικά απατείται σημαντικός βαθμός αφαίρεσης, καθώς ο μοντερνισμός στις τέχνες δεν αντιπροσωπεύει ούτε ενοποιημένο άραμα ούτε ενοποιημένη κοινωνική πρακτική –όχι τυχαία! Αποτέλεσε τημήμα μιας ταραγμένης, μετασχηματιστικής περιόδου της ευρωπαϊκής ιστορίας και ενοσομάτωσε τη συναίσθηση ταυτόχρονα της μεταβατικότητας και της κρίσης. Ενώ ορισμένα απ' τα σημαντικότερα έργα του δημιουργήθηκαν την περίοδο του Μεγάλου Πολέμου 1914-1918, εξέφρασε την αναταραχή και τις κρίσεις των χρόνων του μεσοπολέμου.

Στην Ελλάδα, ο μοντερνισμός βιώθηκε μάλλον μονομερώς: Είτε ως εξπρεσιονισμός -και μάλιστα καθυστερήμενα, σε μια περίοδο που η ρωσική προτοπορία και ο καλλιτεχνικές εκφράσεις στη Γερμανία της Βαϊμάρης είχαν αναπτυχθεί και ως αντίδραση απέναντι του. Είτε ως υπερρεαλισμός/σουρεαλισμός -ως αντίδραση στις αναζητήσεις των παραπάνω τάσεων για μια νέα συλλογικότητα.

Μ' επίκεντρο τη σάση του καλλιτέχνη, ο Κυριάκος Κατζουράκης παρουσιάζει ένα «σκοτεινό», «αφηγηματικό» κι «επικαιρό» πίνακα του 1975 με τίτλο «Όρκος», όπου φιγουράρει και ο δημιουργός:

που περιμέναν εώς σήν
ύποπτη γαλήνη της νύχτας και ήταν όλοι φίλοι μου. Μια μητέρα, που έκλαιγε απαρηγόρητη γιατί σκότωσαν το γιο της, μια μελαχρινή κοπέλα με αντρικό σακάκι και το σήμα του ΕΑΜ στο πέτο που τη στήριζε, και δυο νεαρά παιδιά. Έφυγα και πήγα στην αποθήκη του μαγαζιού. Εκεί με περιμέναν πέντε νεαροί άντρες, φασίστες ντυμένοι στα μαύρα, να με πείσουν ότι ο Θάνατος είναι παρηγοριά για έναν αγωνιστή σαν κι εμένα. Δίλημμα: ή έπρεπε να τους εξουδετερώσα σδια της ζωγραφικής και να τους αφήσω μαρμαρωμένα αγάλματα παγμένους, να τους βρίζουν και να μην μπορούν να μιλήσουν, ή να φύγω σαν
ον τους σίδια. Αιχμές τα ποντίκια.»